

ЗНАЧУЩІСТЬ АНАЛІЗУ ГАЛУЗЕЙ В РЕАЛІЗАЦІЇ КОНКУРЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ

© Михальчишин Н.Л., 2006

Наведено відмінності у теоретичному та практичному підходах до аналізу галузі в процесі реалізації конкурентної політики. Обґрунтовано необхідність галузевого аналізу. Розглянуто види галузевого аналізу, що пов'язані із визначенням структури ринку, моделі та стану конкуренції, ступеня монополізації і необхідності регулювання галузі. Запропоновано послідовність аналізу галузі в перехідній економіці, яка складається з наведення загальної характеристики ринку, аналізу цін, політики ціноутворення, величини прибутку, показників та наслідків монопольної влади, можливостей утворення монополізованих структур.

The article direct to the theoretical and practical point of view to analyze of branch of process of realization competitive policy. The author formulations the necessity of the analyze of branch and analyzes the types of analyze of branch, which connected with determination of market structure, model and status of competition, degree of monopolizing, necessary of regulation of branch. There is propose of the succession analyze of branch in economy of the transition period, which consist of general market characterization, analyze of price, pricing policy, size of profit, indicator and results of monopoly power, possibility of forming monopoly structures.

Постановка проблеми. Впродовж останніх кількох років під час формування та реалізації державної політики значна увага приділяється конкурентній політиці, мета реалізації якої – формування конкурентної моделі організації суспільного ладу. Визначаючи пріоритетні напрямки реалізації конкурентної політики, державні органи влади наштовхуються на проблему проведення галузевого аналізу, вирішення якої дало б змогу визначити об'єкти, суб'єкти та способи реалізації конкурентної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Галузевий аналіз є предметом наукових досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців-економістів. Авдашева С.Б., Розанова Н.М., Шерер Ф.М., Росс Д., розвиваючи теорію галузевих ринків, розробили методологічну базу для дослідження галузей. Вагомий внесок у вирішення проблеми галузевого аналізу зробив Портер М., який, враховуючи маркетингові підходи, розробив метод структурного аналізу галузей та конкурентів. Однак, як такої методологічної бази для застосування до аналізу галузей в неформованій ринковій економіці не було розроблено. Певні спроби робились: зокрема Костусев О.О., Пугачова М.В. запропонували методіку вивчення стану конкурентного середовища в економіці України, Чирков В.Г. пропонував метод обґрунтування входження на ринок.

Формулювання цілей статті. З огляду на вказану проблематику та результати аналізу останніх досліджень і публікацій доцільно визначити сутність галузевого аналізу, його види, проаналізувати існуючий методологічний апарат для проведення аналізу галузей, на основі чого запропонувати модель галузевого аналізу та визначити необхідність її застосування у національній економіці під час реалізації конкурентної політики.

Виклад основного матеріалу. Аналіз галузі чи галузей – це метод дослідження галузі чи галузей, який полягає в практичному розчленуванні розглядуваної проблеми на складові частини. Галузевий аналіз залежно від мети його здійснення поділяють на такі види: галузевий аналіз для визначення структури ринку; галузевий аналіз для визначення моделі конкуренції; галузевий аналіз

для визначення стану конкуренції і ступеня монополізації; галузевий аналіз для визначення необхідності регулювання тієї чи іншої галузі тощо.

В основу аналізу галузевої структури ринку покладено саме поняття ринку, визначення якого має сприяти проведенню аналізу часткової рівноваги, опису головних взаємозв'язків між фірмами, визначенню концентрації і частки кожної фірми на ринку. Головними ознаками аналізу структури ринку повинні бути: загальний рівень економічної ефективності великих підприємств, рівень домінування на конкретних ринках одного або декількох продавців, рівень диверсифікації фірм за продуктовими лініями, рівень вертикальної інтеграції фірм [3]. Під час реалізації конкурентної політики проведення такого аналізу дасть змогу виявити інтенсивність розвитку конкуренції та ефективність реалізації конкурентної політики, необхідність посилення чи послаблення державного контролю щодо певних галузей національної економіки.

Визначення моделі конкуренції впливає на напрямок реалізації конкурентної політики: чи це створення і підтримка ринкових умов, основна роль в яких відводиться державі, чи це регулювання динамічного процесу, який складається з конкуренції новаторів і конкуренції послідовників. Проведення галузевого аналізу у цьому випадку дасть змогу виявити: чи економіка розвивається за моделлю конкурентного порядку, так званою моделлю "повної конкуренції", чи за моделлю динамічної конкуренції.

Модель "повної конкуренції" відрізняється від моделі "досконалої конкуренції" деякими ознаками, а саме: це – конкуренція, яка не передбачає боротьбу кожного проти кожного, не є конкуренцією вседозволеності, не має внутрішніх стабілізаторів і не призводить до виникнення монополій. Загалом ця модель поділяється на конституюючий конкурентний порядок та регулюючий конкурентний порядок [2].

До принципів конституюючого конкурентного порядку відносяться:

1) створення дієздатного механізму цін (відмова від заморожування цін та надання державних субсидій); забезпечення стабільності грошей (валютний порядок через стабілізатор вартості грошей);

2) відкриття ринків (унікнення державної заборони на імпорт, капіталовкладення, стимулювання появи нових компаній; обмеження притоку та міграції населення; заборонні мита) з огляду на те, що закритість попиту і пропозиції сприяє утворенню монополій, порушує зв'язок між ринками, що перешкоджає, своєю чергою, функціонуванню в повному обсязі всієї системи повної конкуренції;

3) приватна власність (свобода укладання договорів і відповідальність за неефективне господарювання);

4) постійна і передбачувана політика (знижує стимули до здійснення монополізації ринків).

До принципів регулюючого конкурентного порядку, що забезпечують збереження функціональної здатності конкурентного порядку належать:

1) необхідність попередження виникнення монопольних структур (не через встановлення заборон, а через проведення комплексної економічної і правової політики, спрямованої на залучення сил самого конкурентного середовища);

2) передання контролю за діяльністю існуючих монополій незалежному державному органу, завданням якого є можлива ліквідація монополій і здійснення контролю над тими монополіями, ліквідація яких неможлива;

3) примус монополістів поводитись аналогічно, як в конкуренції;

4) заборона будь-яких форм недобросовісної конкуренції (бойкотів, цінових знижок під час тривалих ділових зв'язків, практики цінової дискримінації).

Якщо під час галузевого аналізу виявлено, що національна економіка розвивається відповідно до моделі динамічної конкуренції, то в статичному аналізі можливим є вивчення раціонального розподілу прибутків, формування пропозиції, управління виробництвом. Такі функції конкуренції, як пристосування потужностей виробництва до зовнішніх економічних умов, особливо за постійно змінної структури попиту і технології виробництва та сприяння прогресу, проявляються в еволюційному економічному розвитку.

В реалізації конкурентної політики за динамічної моделі конкуренції необхідно враховувати, що інтенсивність конкуренції полягає в швидкості пристосування до прибутків новатора, а також те, що існує два типи обмежень конкуренції – природні та штучні. Природні викликають появу сфер, в яких конкуренція неможлива чи небажана через низькі економічні результати (галузі природної монополії та галузі з обмеженим виходом з ринку). Штучні вимагають аналізу ринкового процесу для прийняття правильного рішення про їх запобігання.

Здійснюючи аналіз галузей з метою визначення стану конкуренції і ступеня монополізації, необхідно враховувати такі галузеві характеристики: частка на ринку, за якою визначають ступінь монополізації; регулювання тарифів; кількість фірм, їх розташування та обсяг виробництва; характеристика конкурентності (регіональний, продуктовий розподіл) тощо [7].

Значну увагу необхідно приділяти причинам підняття цін, до яких відноситься ріст цін підприємств-постачальників, в тому числі пов'язаний з компенсацією додаткових витрат за недостатнього завантаження потужностей; довгий ланцюжок посередників; введення податку з продажу; збільшення орендної плати, місцевих податків і зборів; ріст витрат на отримання і продовження терміну чинності ліцензії; збільшення транспортних витрат тощо. Уникнення формального підходу в галузевому аналізі дасть змогу усунути можливість формулювання хибного висновку про відсутність монополізму та усунути ознаки проведення узгодженої збутової та інших політик, які можуть позбавити гуртових покупців свободи вибору і сприяти встановленню диктату продавця.

Проведення галузевого аналізу з метою виявлення необхідності регулювання галузей передбачає врахування двох типових моделей: модель Пельцмана, згідно з якою законодавці чи члени регуляторних органів вибирають ціну з метою забезпечення для себе максимальної політичної підтримки; модель Бекера, згідно з якою регулювання застосовується для підвищення добробуту найвпливовіших зацікавлених груп [1].

Відповідно до моделі Сема Пельцмана функція політичної підтримки зменшується із збільшенням ціни, оскільки споживачі посилюють політичну опозицію, коли ціни підвищуються, і водночас збільшується із збільшенням прибутків галузі, оскільки фірми реагують на збільшення прибутків додатковою політичною підтримкою. Оптимальною ціною для законодавця є ціна, що забезпечує максимальний рівень політичної підтримки, яка лежить на середині проміжку між конкурентною ціною, яка забезпечує нульовий прибуток, і монопольною ціною, за якої галузевий прибуток максимізується. Якщо рівноважна ціна в галузі за відсутності регулювання близька до оптимальної ціни для законодавця, то регулювання не запроваджуватиметься. Регульованими найімовірніше виявляться галузі, які є порівняно конкурентними (нерегульована ціна близька до конкурентної ціни) або порівняно монополізованими (нерегульована ціна наближається до монопольної ціни). У разі конкурентної галузі вигоду від регулювання отримують фірми, а у разі монополізованої – споживачі.

Згідно з моделлю Бекера сукупний вплив на законодавців зацікавлених груп є сталою величиною, а для вимірювання обсягу регуляторної діяльності важливою є величина інтенсивності впливу однієї групи порівняно з впливом іншої. Політичною рівновагою називається ситуація, яка характеризується такими рівнями тиску з обох боків, що жодна з груп не має стимулів змінювати своє рішення. Коли граничні незворотні втрати добробуту внаслідок регулювання збільшуються, то обсяг регуляторної діяльності зменшується. Регулятивна активність при цьому вимірюється за величиною обсягу трансферту багатства. Галузі, які обтяжені неспроможністю ринку настільки, що граничні незворотні втрати від регулювання є порівняно незначними або навіть від'ємними, регулюватимуться з більшою ймовірністю.

Невід'ємною проблемою під час здійснення аналізу галузей є проблема виміру конкуренції і, зокрема, вибір показників. Виділяють два методи отримання інформації – статистичний та опитувальний. За статистичним методом визначаються коефіцієнти концентрації, вертикальної інтеграції, індекси продуктової диверсифікації тощо [6]. Однак, як правило, в статистичному аналізі досліджується те, що можна дослідити, що не завжди є те, що потрібно дослідити. Цю проблему частково вирішують опитувальні методи, які дають змогу оцінити не тільки кількісні, але й якісні

показники; доступною стає інформація, якою володіють тільки керівники підприємств, а результати опитування набувають форм традиційних часових рядів, які можуть використовуватись для економічного аналізу на рівні зі статистичними даними.

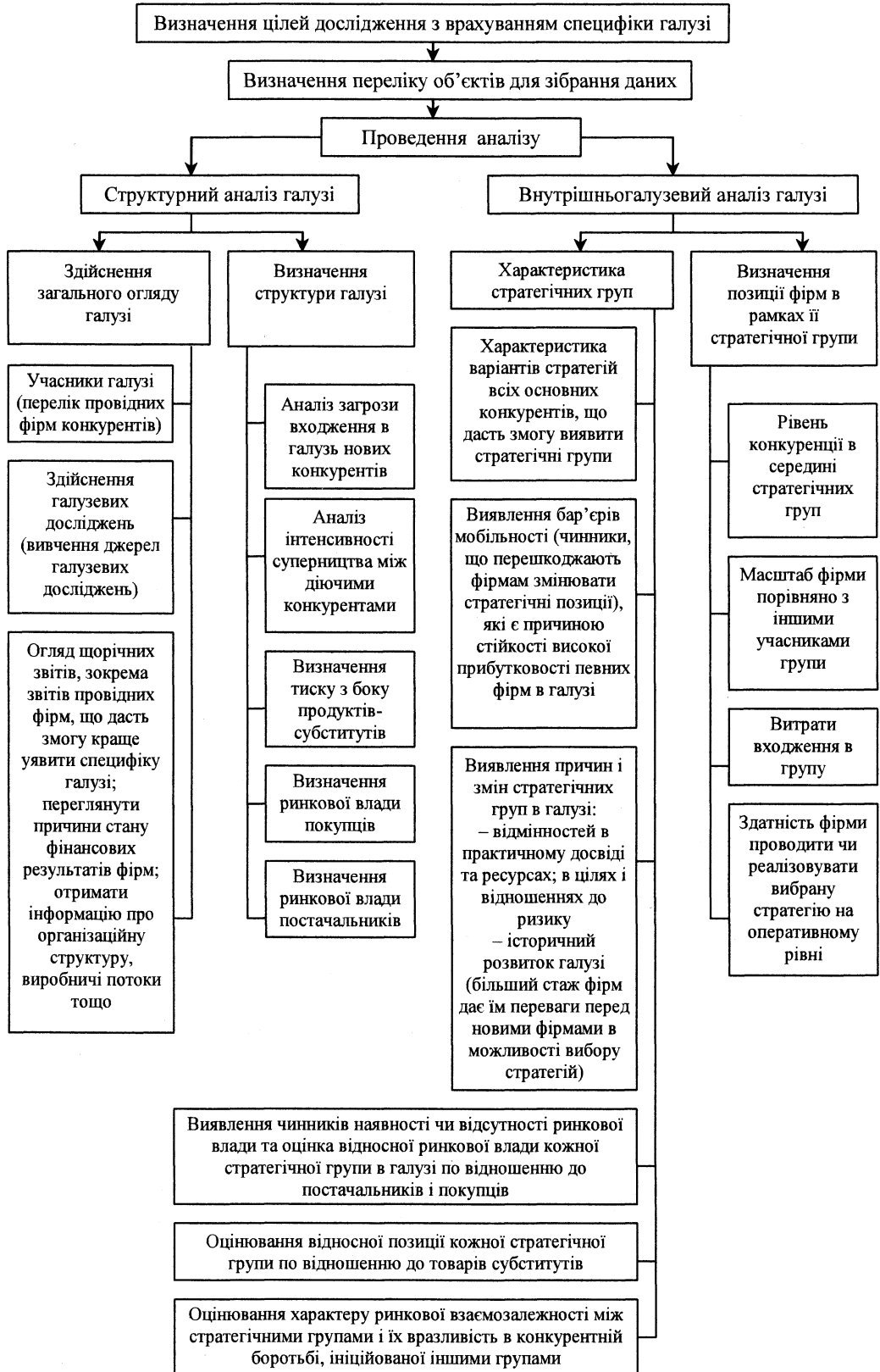

Рис. 1. Модель структурного аналізу за М. Портером¹

¹ Складено автором за [4].

М. Портером розроблено метод структурного аналізу (рис. 1), який дає змогу виявити загальні тенденції у розвитку галузі та загальний рівень конкуренції. Зокрема, в результаті структурного аналізу галузі виявляються джерела і масштаби п'яти сил конкуренції, що визначають характер конкуренції в галузі і розмір потенційного прибутку, а в результаті внутрішньогалузевого структурного аналізу, який проводиться після структурного аналізу галузі, визначаються відмінності в підсумкових показниках фірм однієї галузі та виявляються причини прибутковості фірм. Проте запропонована М. Портером методологія не враховує детального аналізу показників конкретних підприємств, які ймовірно здійснюватимуть монополізацію ринку і сприятимуть структурній зміні галузі та економіки загалом.

Модель Портера можливо застосовувати для дослідження структури ринку на предмет виявлення взаємозв'язків між учасниками певної галузі. Однак для реалізації конкурентної політики цього не достатньо. Необхідним є здійснення аналізу діяльності конкретних учасників ринку з метою виявлення ймовірної монополізації ними певних галузей. З цієї метою зазначений недолік моделі за М. Портером можливо усунути, доповнюючи її запропонованою послідовністю здійснення аналізу монополізації галузі (рис. 2), основою якої є аналіз показників діяльності конкретних підприємств, врахування особливостей розвитку перехідної економіки.

Відповідно до запропонованої послідовності можливим є не тільки розрахунок конкретних показників підприємства досліджуваної галузі, але й формулювання висновків про ступінь монополізації галузі та визначення сильних сторін підприємства, завдяки яким така монополізація стає можливою. Зокрема, враховано ймовірні причини виникнення монопольного прибутку, і у разі, якщо такою причиною є галузевий монопольний прибуток, то необхідно досліджувати питому вагу заробітної плати у вартості продукції цієї галузі та кількість оборотів перенесеної вартості в товарі, що реалізується. Для виявлення монопольної влади пропонується розрахунок усіх показників монопольної влади, таких як коефіцієнти Бейна, Тобіна, Папандреу, індекси Лернера та Вайнтрауба [5]. Отримані результати такого розрахунку і формулювання висновків про монопольну владу дасть змогу виявити, наскільки підприємство здатне до монополізації галузі. Не менш важливим є розрахунок наслідків монопольної влади (втрати суспільного добробуту, альтернативні витрати монополізації, х-неефективність), оскільки, як відомо, монополізація сама по собі не несе значної загрози для конкуренції, якщо наслідки від монопольної влади є незначними.

В результаті здійснення будь-якого галузевого аналізу на предмет виявлення монополізації галузі чи ринків необхідним є врахування якомога більшої кількості можливостей утворення монополізованих структур. Здійснюючи значну диференціацію свого продукту, підприємство може в такий спосіб заволодіти монопольною владою на реалізацію того чи іншого продукту. Така монополізація в умовах конкурентного середовища є короткотривалою, а от, якщо середовищу властиві ознаки монополізації, то навіть тимчасова монополізація може перерости у тривалу і за відсутності дієвих механізмів регулювання може закріпитись на певному ринку чи в галузі.

Найшвидшим способом досягнення монополізації на ринку є участь в інтеграційних процесах, злиттях та картелях. Для перехідної економіки такі способи монополізації зустрічаються рідко, проте з розвитком структури галузей та наближенні економіки до рівня ринкової такі процеси посилюватимуться. Інтеграція, злиття та картелі – це форми монополізації, які вимагають проведення узгодженої політики та участі значного капіталу. Зазначені проблеми не знижують необхідності врахування цих можливостей монополізації у здійсненні галузевого аналізу, оскільки якщо така монополізація мало ймовірна за участю вітчизняних суб'єктів господарювання, то ця ймовірність значно зростає, якщо розглядати участь зарубіжних фірм та представництв.

Загалом для реалізації конкурентної політики неефективним є застосування методу структурного аналізу, запропонованого М. Портером, без запропонованої послідовності. Недотримання такого взаємозв'язку спричинить неповне уявлення про структуру галузі та стан розвитку конкурентних відносин у ній.

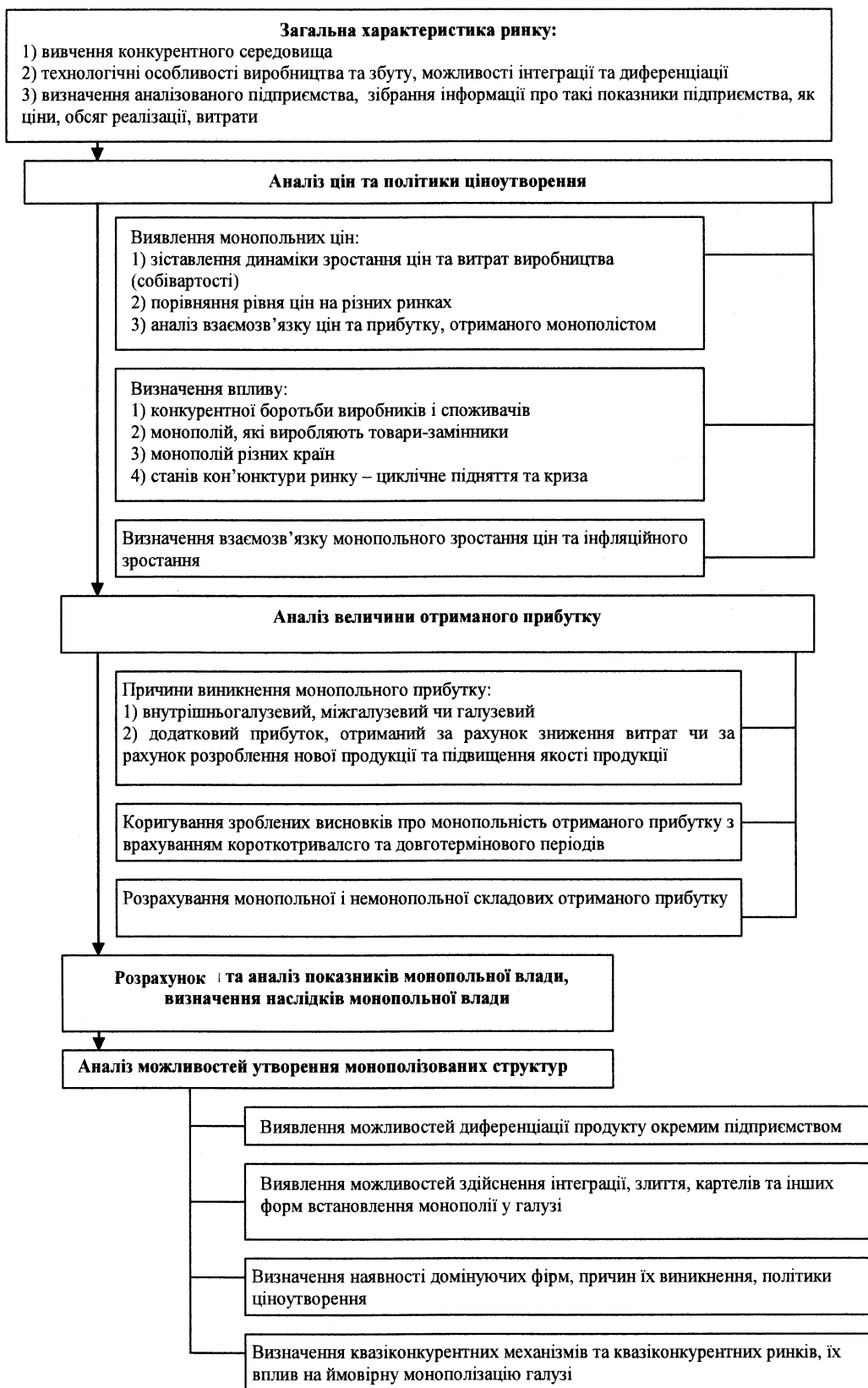

Рис. 2. Запропонована послідовність аналізу галузі в перехідній економіці

Висновки та перспективи подальших досліджень. Конкурентна політика, як відомо, реалізується в трьох напрямках (демонополізація, антимонопольне регулювання та застосування відповідного законодавства), для яких здійснення аналізу галузей, особливо на предмет виявлення структури галузі та ступеня монополізації загалом та окремими суб'єктами господарювання

зокрема, є достатньо важливим. Якщо розглядати визначені вище цілі здійснення аналізу галузі, то насамперед необхідно аналізувати галузі стосовно виявлення моделі конкуренції, за якою розвивається окрема галузь чи національна економіка. Галузевий аналіз на предмет виявлення структури ринку, стану конкуренції та ступеня монополізації повинен здійснюватись паралельно. Завершальним етапом галузевого аналізу повинен стати аналіз необхідності регулювання тієї чи іншої галузі. Отже, комплексність визначених підходів дасть змогу чітко окреслити механізми реалізації конкурентної політики.

Якщо виявиться, що галузі розвиваються за моделлю “повної конкуренції”, то за реалізації конкурентної політики посилена роль належатиме антимонопольному регулюванню за максимальною участю держави. Якщо ж галузі розвиваються за динамічною моделлю, то значну увагу під час реалізації конкурентної політики слід надавати відносинам між конкурентами і необхідно визначати структуру ринку та ступінь монополізації і стану конкуренції. Виявивши конкурентну структуру, варто зосереджувати увагу на проблемах диференціації та цінової дискримінації, недобросовісних методах конкуренції, порушенні прав на інтелектуальну власність. У разі виявлення монополізованої структури галузі необхідним є вивчення причин і наслідків від монополізації, впровадження механізмів регулювання цін, витрат та прибутків суб’єктів господарювання, що здійснюють монополізацію ринків чи галузей.

Запропонована послідовність аналізу галузі (рис. 2) є загальною і вимагає в подальшому розроблення підходів щодо здійснення аналізу різних груп галузей, оцінювання зовнішніх та внутрішніх чинників впливу на стан конкуренції у галузях.

Незважаючи на мету здійснення, будь-який галузевий аналіз є невід’ємною частиною реалізації конкурентної політики. Чим чіткішими і достовірнішими будуть отримані результати, тим адекватнішою буде реалізація конкурентної політики.

1. *Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика: Пер. з англ. / В. Кін Віскузі, Джон М. Вернон, Джозеф Е. Гарингтон (мол.); Наук. ред. пер. та авт. передм. О. Кілієвич. – К., 2004.* 2. *Зимаков А. Две модели конкурентной политики // Общество и экономика. – 2000. – № 5–6. – С. 240–256.* 3. *Ігнатюк А.І. Галузева структура ринку як основа конкурентних відносин // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2001. – Вип. 49. – С. 45–49.* 4. *Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / М. Портер; Пер. с англ. – М., 2005.* 5. *Станько Н.Л. Методологічні засади виявлення монополістичних утворень на регіональних товарних ринках // Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наукових праць. – Дніпропетровськ, 2004. – Вип. 187. – Том II. – С. 330–336.* 6. *Цухло С. Оценка конкуренции в российской промышленности // Общество и экономика. – 2000. – № 9–10. – С.70–112.* 7. *Чирухин С.Н. Конкуренция есть, конкурентов нет // ЭКО. – 2000. – №6. – С. 155–162.*